

MUDRÁK JÓZSEF

A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története 1914-1949.

I. Témaválasztás indoklása, célkitűzések

A Debreceni Egyetem 2002-ben ünnepelte 90. születésnapját, 2012-ben lesz alapításának centenáriuma. A volt és leendő évforduló alkalmából mi sem méltóbb, mint a nagy múltú intézmény történetének alapos feldolgozása.

Az egyetem történetének feldolgozása tekintetében éppen a Bölcsészettudományi Kar van legjobban elmaradva, az orvos és agrártudományi karokon már születtek összefoglalások, a jogi kar jelenleg is ad ki történeti kiadványokat, a természettudományi kar 50 éves fennállása alkalmából jelentetett meg ismertetést. Az egyetem 1944-ig terjedő történetét 1967-ben Varga Zoltán történészprofesszor írta meg.

Azonban ezek a kötetek változó színvonalúak: vannak nagyon szakszerű, részletes kutatásokon alapuló tanulmányok, viszont létezik néhány elnagyolt és hevenyészett, a mélyebb kutatásokat nélkülöző összefoglalás.

Magam még 2000 táján latin szakdolgozatom révén kerültem kapcsolatba az egyetem történetével, ugyanis vitéz Mészáros Ede latinprofesszor életét dolgoztam fel az egyetemen és a családnál

megtalálható dokumentumok alapján. Ezt követte a volt Régészeti Intézet történetének megírása, amelyből OTDK-dolgozat és történelem szakdolgozat született. Innen már csak egy lépés volt az egész Bölcsészettudományi Kar feldolgozása, amely jelen disszertáció tárgya.

Reméljük, az évfordulóra való felkészülés elindítja a szigorúan történészi szempontokon alapuló, a források feltárásával készült kari és összegyűjtési munkák sorát. Ennek a sorozatnak első darabja kíván lenni disszertációm.

II. Alkalmazott módszerek

Mint minden nagyobb témánál, szükséges volt időkeret meghatározása. A vizsgálódás kezdőpontja az egyetem megalapítása (illetve az előzményeket tekintve a Református Kollégium akadémiaja), a záró dátum látszott kérdésesnek. Legcélszerűbb megoldásnak az 1949-es felsőoktatási reform időpontja kínálkozott, hiszen ekkor alakult át teljesen a dualizmus kori alapokon felépülő magyar felsőoktatási rendszer és ekkor épült ki a ma is nagyrészt érvényes struktúra.

Az anyaggyűjtésnél először is a kari tanácsulási jegyzőkönyvekre támaszkodtam, a hiányzó három tanévhez (1943/44 – 1945/46) használtam a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban a Bölcsészettudományi Kar és a Rektori Hivatal iktatott iratait. A megelőző és következő időszakokhoz szintén igénybe vettem a

Rektori Hivatal anyagait, de ezeknek (hatalmas mennyiségű révén) mind a mai napig csak egy részét tudtam átnézni.

Természetesen felhasználtam a nyomtatott forrásokat, az egyetem évkönyveit és tanrendjeit is, a hallgatói társadalom tanulmányozásához továbbá a kari anyakönyveket (144 kötet), diákjóléti bizottsági jegyzőkönyveket (1945-1949) és a doktori szigorlatok jegyzőkönyveit is.

A dolgozat felépítését tekintve először egy sommás áttekintés található a korabeli felsőoktatási rendszerről, hiszen a történészek többségének sem egyértelmű a struktúra. Ezt követi a Bölcsészettudományi Kar történetének rövid összefoglalása, beleértve az előzményeket is. Ugyanis vannak olyan dolgok, amelyek nem köthetőek csupán egy tanszékhez, így szükséges egy általánosabb fejezet. Igazából (a téma sokrétűségéből, ezáltal szeparáltságából adódóan) itt nyílik tér valamelyest összefüggések megvilágítására, elemzésére. Ezeket követik az egyes tanszékek (szemináriumok, intézetek története) szorosan a hagyományos tanszéki sorrendben. Ezután kerül bemutatásra a bölcsészkar mellé szervezett Tanárképzőintézet, a professzorok és az asszisztencia helyzete, a magántanárok, illetve a doktorálások, valamint az első tudományos tevékenységre ösztönző pályatételek-pályamunkák. Végezetül, de nem utolsósorban a hallgatói társadalom zárja a sort, amely a társadalmi-szociális összetétel mellett az ösztöndíjak és segélyezés szempontjai alapján került feldolgozásra. Nem maradtak ki a feldolgozásból a kari ifjúsági egyesületek sem.

Ezúton köszönöm meg témavezetőm, Dr. Barta János irányítását, útmutatásait, továbbá a kari Dékáni Hivatal, a Megyei Levéltár és az Egyetemi Kézirattár munkatársainak segítségét, türelmét. Külön köszönöm Dr. Gesztelyi Tamás docensnek, egykori témavezetőmnek és Dr. Korompai Gábornénak, a Kézirattár vezetőjének szakmai tanácsait. Végezetül hálás szívvel gondolok azokra az egykori hallgatókra, akik interjú során vagy levélben világítottak meg számomra egy-egy homályosabb pontot.

III. Eredmények, tézisek

1. A Bölcsészettudományi kar története és előzményei, szemináriumok és intézetek, Tanárképzőintézet

A debreceni Református Kollégium révén a debreceni felsőoktatás több évszázados múltra tekinthet vissza. Az 1906-ban megalapított Bölcsészeti Akadémiával pedig önálló – bölcsészeti jellegű – főiskola alakult a Kollégiumon belül.

Már 1870-től kezdve megjelentek próbálkozások a főiskola (református felekezeti) egyetemmé való felfejlesztésére, de ezek nem vezettek eredményre. Végül is az 1912-es törvénnyel két állami egyetemi létesült Pozsonyban és Debrecenben, utóbbi a kollégiumi akadémiák beolvasztása után bizonyos református jelleget kapott, külön református hittudományi karral.

Az egyetem megszervezésére 1914-ben már háborús körülmények között került sor, a tanári gárda javarészt a volt kollégiumi akadémia oktatóiból került ki a Bölcsészettudományi Karon is.

A kar fejlesztése lassan haladt előbb a világháború, majd a forradalmak és a román megszállás miatt, a húszas évek elején alakult meg a francia, majd a rövid életű török tanszék.

1924-ben törvénnyel szabályozva lett a tanárképzés, létrehozva a bölcsészkar mellé szervezett Tanárképzőintézetet, majd a természettudományi oktatás alakult ki 1925-től szakelőadók (megbízott előadók) segítségével és 1929-től önálló intézetek (ásvány- és földtan, állattan, növénytan, matematika) formájában. A fizikát és a kémiát a megfelelő orvostudományi intézetek vezetői adták elő.

A gazdasági válság éveiben az ókortörténeti és ógörög tanszékek betöltetlenek maradtak a redukció miatt, de a természettudományi tanszékek megszüntetését sikerült elkerülni.

A harmincas évek vége ismét a fejlődés időszaka: 1938-ban alakult meg az angol és az olasz nyelv és irodalom, a régészet és az elméleti fizika tanszéke, ezekhez járult még 1939-ben a területi változások hatására a rutén és szlovák nyelv és irodalom, majd a Kelet-Európa Története.

1940-ben viszont a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem visszaállításával Debrecennek is áldozatot kellett hoznia: a természettudományi tanszékek professzorai átkerültek Kolozsvárra és

részben Szegedre, de szakelőadók bevonásával sikerült megtartani a természettudományi képzést.

A német megszállás megnehezítette az oktatást, majd a front elérése Debrecenbe teljesen le is állította: a professzorok és a hallgatóság túlnyomó része el sem tudott jutni Debrecenbe vagy elmenekült a várható harci cselekmények elől.

Mindössze két bölcsészkar professzor, két magántanár és néhány behívott gimnáziumi tanár és szakelőadó kezdte meg az oktatást újra 1944. dec. 11-én. A helyzet normalizálódása után folyamatosan érkeztek vissza a professzorok Debrecenbe, és helyreállott az egyetem rendje.

A háború után érezhető volt azonban az új idők szele: a rutén tanszék gyorsan átalakult orosz tanszékké, a háborús tanév rektorát, Hankiss Jánost lemondatták, a reakciónak tartott Divéky Adorján professzort egyszerűen elzavarták. Az addig mellőzött baloldali értelmiség soraiból Juhász Géza professzor, többen magántanárok lettek.

A negyvenes évek második felében folyamatosan nőtt a hallgatói létszám és szervezeteik egyre nagyobb beleszólást kaptak az egyetem ügyeibe. Nagy szerepük volt az átalakulásban a népi kollégiumok terjedésének.

1949 folyamán valósult meg a reform jegyében a felsőoktatás átalakítása: megszűnt Tanárképzőintézet és a helyét a kari Tanulmányi Osztály vette át. Megalakult a Természettudományi Kar, de még abban az évben szüneteltetésre ítélték a jogi kart, majd levált és

visszatért az egyházhoz a teológiai kar. Eltávolítottak a Karról olyan kitűnő professzorokat, mind Karácsony Sándor vagy Kondor Imre. Megszűntek olyan régi intézmények, mint pl. a Láng Nándor Múzeum vagy a Magyar Népryelvkutató Intézet.

Az idegennyelvi tanszékek közül az ógörög és latin már 1949 szeptemberében megszűnt, a többi összeolvadt egy közös intézetbe. Az év vége felé azonban a nyugati nyelvek tanítását is megszüntették és a feleslegessé váló modern nyelvi tanszékek is szüneteltetve lettek egészen az 1957-es újjászervezésig.

2. A tanári kar és az asszisztencia, magántanári habilitációk, doktorálások, pályatételek, pályamunkák

Mint az előzőekből kitűnik, az egyetem fejlesztése, új tanszékek alapítása nagyon nehezen és lassan ment, így a professzorok száma is csak lassan gyarapodott. Az asszisztencia csak a húszas évek végétől jelent meg, nagyon kevés fizeteses és sok – bár a szükségesnél még így is kevesebb – díjtalan foglalkoztatottal.

Minthogy a tárgyalt időszakban egyszemélyes tanszékek működtek és a tanszabadság elve alapján a professzor tudományos érdeklődési köre némileg megszabta a tanszék profilját, a magántanárok órái jelentettek némi változatosságot a meghirdetett tanrendben. Számuk a húszas évek elejétől egyre nőtt.

A tudományos munkálkodás első produktumai voltak az évente kiadott pályatételekre írt pályamunkák, majd továbblépve

tudományos grádust jelentettek doktorálások (a bölcsészkaron legtöbbször kémiából, magyar irodalomból és –történelemből doktoráltak).

3. A Kar hallgatói társadalma, bölcsészkarai hallgatói szervezetek

Mint ahogy a Debreceni Tudományegyetem a Református Kollégium akadémiai tagozataiból nőtt ki és a „kálvinista Róma” adott helyet neki, a Bölcsészettudományi Kar református jellege, többsége is kimutatható, ugyancsak a hallgatóság debreceni vagy Debrecen környéki származása, a magyar anyanyelv szinte kizárólagossága. A társadalmi eloszlás szerint az értelmiségi és kisbirtokosi származás volt a leggyakoribb.

A hallgatói segélyezés vizsgálatánál megállapítható, hogy a harmincas évek elejéig a hallgatóság kisebbik fele, ekkortól kezdve viszont 60-70 % kapott valamilyen kedvezményt.

A segélyek és jutalmak többfélék is lehettek: a) az egyetemtől, b) a minisztériumtól, c) Debrecen várostól, d) magánszemélyektől, e) pénzintézetektől és más egyesületektől, f) a református egyháztól is származhattak. Sajnos mennyiségük annyira kevés volt, hogy csak néhány hallgató részesülhetett ezekből. Külön kell említést tenni a Lencz Géza-féle vármegyei gyűjtésről és a könyvjutalmakról.

Teljesen új alapokra épült 1945-től a diáksegélyezés: eleinte a rohamos pénzromlás nehezítette feladatát, majd az osztályharcos szempontok alakították diszkriminatív kategóriák létesítésével. Ma

már furcsának tűnhet, de a negyvenes évek végén nagyságrendekkel több tandíjat fizetett a legjobban tanuló „gazdag”, mint a legrosszabbul tanuló „szegény” származású.

A hallgatóság kollégiumi elhelyezése a hiányos adatok folytán csak csonka táblázatban ábrázolható, érdemi kiértékelése meglehetősen nehézkes.

Az ifjúsági egyesületek közül több vallási vagy területi alapon szerveződött, volt közöttük cserkész vagy sport jellegű. Mivel ezek hallgatósága vegyes volt, csupán azzal a két szervezettel foglalkoztam, amely tagságát tekintve csak bölcsész: az Egyetemi Kör Bölcsész Szakosztálya és az „Árpád” Bajtársi Egyesület.

Míg az Egyetemi Kör Bölcsész Szakosztálya mindvégig csak vegetált, az „Árpád” Bajtársi Egyesület többirányú agilis tevékenységet fejtett ki: „szabadidő-programok” (táncos-, kultúr- és bibendi-táborozások) mellett tudományos előadássorozatokot tartottak, jegyzeteket adtak ki és a falusi népművelési munkából is kivették a részüket.

IV. A disszertáció témájában megjelent publikációk

Cikkek, tanulmányok:

1. Egy elfelejtett klasszika-filológus: Mészáros Ede (1889-1964).
Debreceni Szemle 2003/1. 52-57.pp.

2. Mészáros Ede, dr. vitéz. In: Ungvári János (főszerk.): Pedagógusok arcképcsarnoka 2004. – Hajdú-Bihar Megye Debrecen. Karácsony Sándor Neveléstörténeti Egyesület, [Debrecen], 2004. 151-153.pp.
3. A Debreceni Egyetem volt Régészeti Intézetének története és előzményei (1914-1952). In: Hollósi Gábor (szerk.): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből I. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelem és Néprajz Doktori Iskola, Debrecen, 2005. 4-20.pp.
4. A Francia nyelv és irodalom Tanszék kialakulása a Debreceni Egyetemen (1914-1923). In: Hollósi Gábor (szerk.): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből I. 21-23.pp.
5. A Bölcsészkar egykori professzora: Divéky Adorján. In: Hollósi Gábor (szerk.): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből I. 24-26.pp.
6. Divéky Adorján, divéki és kisbossányi, dr. In: Ungvári János (szerk.): Pedagógusok arcképcsarnoka 2005. Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, [Debrecen], 2005. december 14. 35-37.pp.
7. Vitéz Mészáros Ede klasszika-filológus élete és munkássága. In: Hollósi Gábor (szerk.): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből II. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelem és Néprajz Doktori Iskola, Debrecen, 2005. 4-40.pp.

8. Pályatételek és pályamunkák a Bölcsészettudományi Karon (1914-1949). In: Hollósi Gábor (szerk.): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből II. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelem és Néprajz Doktori Iskola, Debrecen, 2005. 41-56.pp.
9. A debreceni Tudományegyetem Történelmi Intézetének (Szemináriumának) rövid története 1914-1949. In: Velkey Ferenc (szerk.): Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LVII. – Történeti Tanulmányok XIII. DE, Debrecen, 2005. 215-227.pp.
10. A Debreceni Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumának rövid története (1914-1949). Debreceni Szemle 2006/2. 276-281.pp.
11. L’histoire du Séminaire de Philologie Gréco-latine à l’Université de Debrecen de 1914 à 1949. Acta Classica Universitatis Debreceniensis 42 (2006) 223-232.pp.
12. Az Állattani és Növényteni Intézet a Bölcsészettudományi Karon (1929-1949). In: Hollósi Gábor (szerk.): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből IV. DE BTK Történelem és Néprajzi Doktori Iskola, [Debrecen], 2006. 8-13.pp.
13. Szemináriumok, intézetek vezetői és szakelőadók a Bölcsészettudományi Karon (1914-1949). In: Hollósi Gábor (szerk.): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem

történetéből IV. DE BTK Történelem és Néprajzi Doktori Iskola, [Debrecen], 2006. 101-109.pp.

14. Gyakornokok, tanársegédek, adjunktusok, intézeti tanárok, Á.D.O.B. gyakornokok és beosztott gimnáziumi tanárok a Bölcsészettudományi Karon (1921-1950). In: Hollósi Gábor (szerk.): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből IV. DE BTK Történelem és Néprajzi Doktori Iskola, [Debrecen], 2006. 110-130.pp.
15. A Debreceni Tudományegyetem Görög-latin Philológiai Szemináriumának története (1914-1949) Antik Tanulmányok 50 (2006) 323-331.pp.
16. Román Philológiai Szeminárium – Francia Intézet. Debreceni Szemle, 2007/2. 235-239.pp.

2001-2003 között népszerűsítő, egyetemtörténeti cikkek az Egyetemi Élet c. újságban „Morzsák az Egyetem történetéből” sorozat keretében, összesen 21 cikk.

Előadás

2006. március 3. Földvári Aladár emlékkonferencia, DAB-székház, Debrecen (tartott előadás: Az Ásvány-Földtani Intézet története 1949-ig).